

UGDYMO TIKROVĖS PAŽINIMO DIMENSIJOS

Empirinis ir racionalus pažinimas XX a. pirmosios pusės Lietuvos ugdymo moksle

Sigita Montvilaite

Lektorė socialinių mokslų (edukologijos) daktarė
Vilniaus pedagoginio universiteto
Vaikystės studijų katedra
Studentų g. 39, LT-2004 Vilnius
Tel. 279 01 57

XX a. pirmosios pusės Lietuvos pedagogai dėl užsienio pedagogikos mokslo laimėjimų įtakos patys imasi spręsti aktualius ugdymo tikrovės klausimus. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į pedagogų pasaulėžiūros kontekstą, lėmusį pažinimo metodų pasirinkimą ir taikymą. Išryškinami skirtingi tiriamojo objekto pažinimo šaltiniai, jų derinimo pavyzdžiai, aiškinamasi, ar XX a. pirmosios pusės Lietuvos pedagogai stengėsi laikytis modernaus ugdymo mokslo sampratos principų.

Įvadas

Naujųjų laikų filosofijoje metodo idealas iški-
lo beieškant pagrindo, kuriuo remiantis būtų
galima pagrįsti pažinimą ir kuris būtų kiekvie-
no tyrimo pradžios taškas. Išryškėjo dvi šio pa-
grindo paieškos pozicijos: empirinė ir racionali.
Empirinės pažinimo teorijos požiūriu, vienin-
telis žinių apie pasaulį šaltinis ir jų tikrumo pa-
grindas yra jutiminis patyrimas, todėl tai, ko
negalima patirti jausmėmis, laikoma nepažiniu
dalyku (pozityvizmas). Dauguma empiristų ju-
timinį patyrimą manė esant metodologiškai
pirminį teorinių žinių atžvilgiu. Kraštutinė em-
pirizmo priešingybė – racionalizmas, teigiama,

kad pažinimas įgyjamas mąstymo savirefleksija.
Pasak racionalistų, mokslo žinių tikrumo
matas yra žmogaus protas, intelektas, turintis
autonominę tikrovės pažinimo galią.

Kiekvienas tyrėjas, sprendęs pažinimo te-
orijos problemas, turėjo užimti vieną ar kitą
poziciją žinių pagrindo klausimu, tačiau iki
I. Kanto nė vienas iš jų nesugebėjo peržengti
empirizmo ir racionalizmo dilemos ribų. Kaip
žinoma, I. Kanto filosofija turėjo fundamen-
talių padarinių Vakarų filosofijos epistemolo-
gijai. Yra manančių, kad visą Vakarų filosofi-
jos istoriją galima padalyti taip: iki Kanto ir po
Kanto, mėginusio sujungti racionalizmą ir em-
pirizmą. Iki I. Kanto filosofai, apmąstydami pa-

žintinį žmogaus ir daikto santykį, į pirmą vietą kėlė subjekto ir objekto būtį, o I. Kanto dėmesio centre yra pats santykis. Pasak jo, egzistuoja du žmogiškojo pažinimo kamienai: juslės ir intelektas. Juslės pateikia objektą, o intelektas jį apmąsto.

Racionalizmo ir empirizmo jungties tema analizuojama I. Kanto paskaitų konspekte „Apie pedagogiką“ (1804). Čia pabrėžiama ir eksperimentinių duomenų, ir teorinių apibendrinimų svarba. Tai reiškia, kad pirmiausiai reikia eksperimentuoti, o tik paskui priimti pedagoginius teorinius sprendimus. Kadangi tai buvo naujas pedagoginės metodologijos žodis, I. Kantas laikomas empirinės – praktinės pedagogikos pradininku, t. y. pedagogikos, kaip mokslo, pagrindėju“ [1, p. 7]. Čia taip pat matyti ir I. Kanto dualizmas: toliau ugdymas pertvarkomas iš praktiniams poreikiams skirtų taisyklių, išvadų sumos į aukšto lygio apibendrinimų teorinį mokslą, į „grynąjį“ teorinį protavimą.

Empirizmo ir racionalizmo ginčas ypač išryškėjo Vokietijoje. „Skirtingos ugdymo tyrimų vaidmens švietimo srityje koncepcijos buvo nulemtos skirtingų ugdymo tyrimų filosofijų: filosofinės pedagogikos ir modernaus pozityvistinio socialinio mokslo bei technologijos“ [2, p. 59]. Pozityvistinės tyrimo paradigmos Vokietijoje laikėsi V. Vundto mokinys E. Meumanas, savo mintis išdėstęs kapitaliame trijų tomų veikle „Vorlesungen zur Einführung in die Experimentelle Pädagogik“ („Įvadas į eksperimentinę pedagogiką“). Jo nuomone, ugdymui mokslo statusą suteikia tik sisteminių, empirinių ir statistinių metodų taikymas, nagrinėjant ugdymo problemas.

Racionalistinė pedagogika labiausiai siejama su J. F. Herbarto – filosofo, psichologo ir pedagogo – veikla. Savo pasaulėžiūra jis buvo idealistas, tvirtinęs, kad pasaulis susideda iš begalinės daugybės amžinų esybių – realų, kurios žmogaus pažinimui yra neprieinamos.

Remdamasis idealistine etikos sistema, kuri buvo pagrįsta religija ir metafizika, taip pat savo sudaryta asociacine psichologija, kuri psichinės veiklos turinį suprato tik kaip vaizdinių judėjimo mechanizmą, J. F. Herbartas daug nuveikė kurdamas pedagogiką kaip mokslo discipliną. Jo požiūriu, „pedagogika ir yra mokslas apie tai, kaip vaizdinių mechanizmas panaudotinas tikslui pasiekti“ [3, p. 275]. Europos ir JAV pedagogai J. F. Herbartą pripažįsta pagrindiniu, svarbiausiu XIX a. ugdymo mokslo veikėju, tačiau yra ir kitokių nuomonių: „tai spekuliatyvi psichologija, pastangos išsamiai, nuosekliai ir logiškai paaiškinti tokius dalykus kaip žmogaus protas ir valia. Herbartas neturėjęs jokių apčiuopiamų įrodymų savo spėjimams pagrįsti. Tai buvę prielaidos, kaip ir visa iki tol buvusi šių dalykų filosofija“ [4, p. 96].

Remdamiesi tokiais kontroversiškais požiūriais savo teorijas kurs daugelis žymių pasaulio pedagogų, jas perims ir Lietuvos ugdymo mokslo veikėjai. Todėl kyla klausimas, kurį pažinimo kelią rinksis XX a. pirmosios pusės pedagogai, spręsdami ugdymo tikrovės klausimus. O gal sieks abiejų sintezės?

Apžvelgti visų tuo laikotarpiu rašiusių autorių pedagoginį palikimą nėra šio straipsnio tikslas. Pasirinkti ryškiausi atstovai, t. y. tie, kurių mintys ir dabar cituojamos pedagoginėje spaudoje.

Tyrimo objektas – empirinis ir racionalus ugdymo tikrovės pažinimas.

Tyrimo tikslas – atskleisti racionalaus ir empirinio pažinimo raišką XX a. pirmosios pusės Lietuvos ugdymo moksle.

Uždaviniai:

1. Identifikuoti skirtingus autorių samprotavimo būdus, išskirti su tuo tiesiogiai susijusius ir pedagoginėje praktikoje taikytus arba siūlytus taikyti tyrimo metodus.

2. Išanalizavus ir įvertinus darbe minimų autorių pedagoginį palikimą, nustatyti ugdymo tikrovės pažinimo šaltinį.

Tyrimo metodai – bibliografinis, tekstų metaanalizė, lyginamoji analizė.

Tyrimo rezultatai

XX a. pirmosios pusės mokslo metodologijoje vis dar vyravo pozityvistinė koncepcija. Lietuvoje, pradėjus intensyviau plisti eksperimentinės pedagogikos idėjoms, pažangūs Lietuvos švietėjai, susipažinę su rusų ir užsienio šalių pedagogų veikla ir eksperimentais, taip pat stengėsi mokslškai spręsti ugdymo klausimus. Pavyzdžiui, Jonui Šliūpai priimtinausias toks žinių įgijimo būdas, kai einama nuo paprasto prie sudėtingo, nuo neapibrėžto prie apibrėžto, nuo konkretaus prie abstraktaus ir, svarbiausia, „nuo patyrimo mes ateiname ant samprotavimo [...], atjėškome geriausiai ypatybes ir savitarpinį prietikį visų daiktų“ [5, p. 118]. Tokiam analitiniam-indukciniam mąstymui, savaime suprantama, reikia ir taikyti tam tikrus metodus. Nurodoma, kad tikrasis mokslas „remiasi stebėjimu, tyrinėjimu bei svarstymu, ir savo žinią patvirtina eksperimentais“ [6, p. 89]. Šie metodai leidžia mokytojui išmokyti mokinius labiau stebėti tikrovės reiškinius, „aprodant jiems įtaisus rinkliavas, radinius ir kitus daiktus ir leisti, kad patys vaikai tai vis išmėgintų“ [5, p. 35]. Tik išlavintų pojūčių vaikas patiria daugiau ir subtilesnių įspūdžių. Atmintis geriau išlaiko tuos įspūdžius, kurie yra apsvarstyti, suprasti ir susisteminti. Todėl mokant reikia ne tik parodyti faktus, bet ir atskleisti, kaip prie jų prieinama. Vertinamas kritiškas protas, nes jis remiasi gamtos mokslų pripažintais metodais – stebėjimu ir eksperimentu.

Tokiam J. Šliūpo mąstymui neabejotiną įtaką turėjo pažintis su daugelio Vakarų Europos pedagogų (F. Bekono, J. A. Komenskio,

Ž. Ž. Ruso, J. Pestalocio, F. Dystervėgo, H. Spenserio) idėjomis.

G. Petkevičaitės-Bitės pasaulėžiūrai didelę įtaką darė iš Lenkijos sklindantis pozityvizmas, taip pat lietuvių publicistų švietėjų: V. Kudirkos, J. Adomaičio-Šerno, J. Šliūpo, P. Višinskio materialistinė mintis, pasireiškusį gamtos mokslų sureikšminimu, pasaulietinio mokyto turinio propagavimu. Supratimui, kad „su neįpratusiais galvoti, reikia būtinai su kiekvienu skyrium pasikalbėti, prie kiekvieno skyrium galvojimo prisitaikyti“ [7, p. 715], „Be pastebėjimo mokinių būdo ir įpročių tokiam bendrame darbe, nesunku yra mokytojams pastebėti ir jaunuolių sielvartus, nuliūdumus, nusiminimus“ [8, p. 662], turėjo įtakos pačios pedagogės darbo praktika ir patirtis, taip pat Lietuvoje plačiai paplitusi K. Ušinskio mintis: norint žmogų visapusiškai išugdyti, pirmiausiai reikia visais atžvilgiais jį pažinti. Natūralus vaiko stebėjimas, vykstantis aktyviame ugdymo procese, bendroje veikloje, G. Petkevičaitės-Bitės nuomone, vienas iš tinkamiausių pažinimo metodų. Lietuvos mokytojai žinojo ir J. A. Komenskio pagrįsto vaizdumo principo prasmę. Deja, dėl priemonių trūkumo, dažnai ir dėl žodinio metodo vyravimo tuometėje mokykloje ne visi jo laikėsi. G. Petkevičaitė-Bitė, pati rengusi mokymo programas, teigė, kad „vienais plikais žodžiais, vienomis abstrakcijomis“ nesukelsime reikiamo įspūdžio žmogaus sąmonėje. Planavo ir organizavo mokinių ekskursijas, geografijos, literatūros, istorijos pamokose kiek galėdama naudojo įvairias vaizdines priemones.

Pažymėtina, kad praktinėje ir pedagoginio pobūdžio literatūrinėje plotmėje pati autorė remiasi ne tik tiesioginiu patyrimu, jai nesvetimas ir intuityvus stebėjimas, leidžiantis išvelgti nuostatas, išgyvenimus, vertinimus.

Mečislavo Mačernio mokslinis interesas išryškėjo sprendžiant mokymo ir mokymosi pra-

dinėje mokykloje psichologinius ir didaktinius klausimus. Pažindami pasaulį ir siekdami tiesos, M. Mačernio teigimu, negalime išsiversti be empirinės medžiagos. Pirmasis pažinimas visada yra empirinis; tuo būdu sudaromi empiriniai vaizdiniai ir empirinės sąvokos. Taigi mokymo(si) procese „empiriniam momentui“ skiriamas ypatingas dėmesys, juo remiantis pateikiama mokomųjų priemonių klasifikacija. Priemonių klasifikavimo pagrindu imamas vaizdumo principas, kur svarbiausia – artimoji ir tolimoji aplinka, dirbtinės ir natūralios vaizdinės priemonės [9; 10; 11].

M. Mačernio pedagogikos pagrindinė mintis – pagelbėti vaikui, aiškinantis mažai jam žinomus aplinkos gyvenimo reiškinius, papildyti empirinį jo pažinimą, su kuriuo ateina į mokyklą, ir duoti jam supančios gamtos, socialinio gyvenimo ir darbo objektų supratimą. Į aplinkos pažinimą (kraštotyra) skatinama žvelgti „kaip į tiltą, jungiantį mokyklą su vaiko namais“. Kraštotyros klausimai gvildinti ir 1938 m. vasarą Klaipėdoje vykusiuose kraštotyros kursuose mokytojams, kuriuose Klaipėdos pedagoginio instituto direktorius skaitė paskaitas aplinkotyros ir kraštotyros metodikos klausimais. Jo manymu, reikiamos ir būtinos mokslinės informacijos apie pasaulį mokiniai privalo gauti ne tiek iš vadovėlių ir mokytojo pasakojimo, kiek tiesiogiai stebėdami ir tyrinėdami gamtos reiškinius.

„Pratinkim iš mažens vesti gamtos stebėjimo užrašus ir pamokykim rinkti ir tvarkyti būdingesnę medžiagą“ – pabrėžia ir pedagogas V. Ruzgas [12, p. 25; 13, p. 75–76]. Šalia tiesioginio tikrovės stebėjimo kaip vaizdinę medžiagą jis rekomenduoja naudoti vaizdumo priemones, kurios yra artimiausios tikrovei. Įgyvendinant vaizdinį dėstymą svarbu laboratoriniai įrengimai, kolekcijos, modeliai, muliažai.

Naujosios, aktyviosios mokyklos šalininko raštuose ypač pabrėžiamas vaiko protinės veik-

los aktyvinimas. Aktyvinti – vadinasi, leisti mokiniams svarstyti, stebėti, tirti, piešti lentoje, kelti įvairius klausimus ir daryti išvadas, „kad mokiniams kuo mažiausiai reiktų remtis pasitikėjimu, autoritetingais mokytojo pasakojimais ir knygomis, o kuo daugiausia savo tyrimais“ [14, p. 6]. Nesitenkinti žiniomis, įgytomis mokykloje, V. Ruzgas ragina visuose savo darbuose. Todėl ir savišvietai, savarankiškiems darbams skiriamas ypatingas dėmesys. Jie organizuojami ne tiek pabrėžiant mokinių darbą su knyga, kiek stebint „gyvenimą, aplinką, gamtą“ [15, p. 208]. Pažymėtina, kad V. Ruzgas empirinį pažinimą suabsoliutina – jį mano esant esminę tvirtų žinių, mokėjimų ir įgūdžių įgijimo sąlygą.

J. Geniušas, nagrinėdamas mokymo proceso organizavimą, ypatingą dėmesį skiria mokymo natūralumo, vaizdumo ir aktyvumo principams įgyvendinti. Principų esmė ir taikymas nusakomas remiantis vaiko psichologija ir teorinėmis naujųjų pedagoginių srovių koncepcijomis, savo paties patyrimu ir užsienio mokslininkų eksperimentinių tyrimų duomenimis [16, p. 312–322; 17]. Vaikas, psak jo, „turėtų ne tik išgirsti ir pamatyti tai, ką jam mokytojas pasakoja ir rodo, bet ir savarankiškai visa tai perdirbti: žodžiu, raštu, piešiniu, lipdymu, rankdarbiais ar, pagaliau, žaismu visa tai išreikšti“ [18, p. 692]. Taigi sąmoningai ir tvirtai perimti medžiagą ypač didelę reikšmę turi empirinis patyrimas, kur ne šalutinį vaidmenį vaidina vaizdinės priemonės.

Konkrečiai empirinės krypties atstovavimo pradžia Lietuvoje sietina su J. Vabalo-Gudaičio vardu. Tai rodo ne tik platus nuveiktų darbų spektras psichologijos mokslo srityje. J. Vabalo-Gudaičio pozityvistinės pažiūros matyti ir nagrinėjant pedagogikos klausimus. Pavyzdžiui, kritinėmis pastabomis „naujųjų“ mokyklų adresu. Psichologas ypač vertina tai, kad „naujoji“ mokykla stengiasi ugdyti gebėjimą

kritiškai mąstyti, moko mokslinio tyrimo metodų – stebėjimo, hipotezių kėlimo ir jų tikrinimo, eksperimentavimo. Palankiai atsiliepia apie tai, kad ši mokykla kovoja su inertiškuumu, prioritetas teikiamas mokinių patirčiai ir naujiems ieškojimams, teorija siejama su praktika ir kt. [19].

Straipsnyje „Pasaulėžvalgų nustatymas ir jų rūšys“ J. Vabalas-Gudaitis, apibūdinamas pagrindines „mistinių ir pozityvinių“ pasaulėžiūrų skirtynes, pirmenybę teikia pozityvizmui, „kuris tvirtai laikosi stebėjimų metodo, faktų tikslaus nustatymo, eksperimento ir tyrimo davinų patikrinimo, vyrauja indukcija ir matematiniai gautų davinų apskaičiavimai bei griežto dėsningumo nustatymai, išreikšti matematikos formulėmis“ [20, p. 297]. Taigi savo pirmtakų pavyzdžiu J. Vabalas-Gudaitis buvo tos nuomonės, kad išvadas apie mokinį ir mokymo procesą galima gauti atlikus tiesioginius tyrimus, t. y. remiantis tik empiriniu ugdymo tikrovės tyrimu, natūraliu eksperimentu, išorinių procesų analize.

J. Vabalas-Gudaičio pedagoginėms ir psichologinėms pažiūroms turėjo poveikį ne tik žymūs Rusijos mokslininkai: A. Nečėjevas, N. Vedenskis, A. Uchtomskis, I. Pavlovas. Didelį poveikį jam darė I. Kantas ir neokantizmo atstovai [21, p. 32–33; 22, p. 17–21]. Vis dėlto J. Vabalas-Gudaitis išliko ištikimas savo principui – tik tai yra tikra, kas patikrinama.

Nagrinėjamu laikotarpiu užsienio šalyse ypač buvo populiarūs psichotechnikos tyrimai. Juos pradėta atlikti ir Lietuvoje. 1932 m. „Lietuvos mokykla“ rašo: „10 metų veikiantis VDU psichologinis institutas su neseniai įsikūrusia „Psichotechnikos ir profesinės orientacijos draugija“ Lietuvoje įsteigė psichotechnikos skyrių. Šis skyrius ne tik „pasiryžo pirmiausia pagelbėti žmonėms pasirinkti sau tinkamą profesiją“, jame dirbantys mokslininkai (J. Laužikas, J. Lazersonas, A. Liaugminas, J. Blažys

ir kt.) daug nusipelnė, kurdami įvairių mokslinių gebėjimų ir profesinio tinkamumo testus, atlikdami psichologinius ir profesiografinius tyrimus“ [23, p. 216]. Kiek vėliau – 1938–1940 m. Ciuricho universitete Jonas Laužikas parengė ir apgynė daktaro disertaciją, kurioje plačiai apibūdinamas lavinamasis eksperimentinis tyrimas, atliktas su įvairaus amžiaus ir įvairaus tipo ugdymo įstaigų mokiniais. J. Laužikas vadinamas lietuviškos ugdymo proceso tyrimo metodologijos, eksperimentinės pedagogikos kūrėju, A. Bine, E. Meumano, E. Tornadaiko, A. Nečėjevo, J. Vabalas-Gudaičio ir kt. tyrimų metodikos puoselėtoju, tobulintoju.

Jau ikikarinių jauno autoriaus darbų centre – mokinyse, jo pažinimas, įvairiapusis mokymo proceso tyrimas ieškant būdų jį tobulinti. Daug dėmesio J. Laužikas skyrė atlikus daktarinę eksperimentą surinktos medžiagos patikimumui, taikė pokalbius, stebėjimą, kompleksinius tyrimus [24].

Kitas svarbus ugdymo proceso organizavimo ir tyrimo veiksnys, J. Laužiko teigimu, – išmintis. Reikia tik ją pažadinti. Racionalizmas ir empirizmas parengia būdus ir priemones protui išsiskleisti: indukcija ir dedukcija, samprotavimo būdas, minties raida nuo atskirybės prie bendrybės – induktyviai renkant vaizdinius ir analizuojant sudėtingesnę medžiagą galima įžvelgti dalyko esmę ir susidaryti tikras sąvokas. Mokant tam tikrų veiksmų, labai svarbūs šie keturi mokymo proceso etapai (laipsniai): 1) aiškumas, t. y. asmens aiškiai įžvelgiamas įsigilinimas, 2) asociacija, 3) sistema, t. y. žinių ir patirties sutvarkymas, 4) metodas, kuris nušviečia sistemą, šių žinių pritaikymą [25, p. 324–330]. Patyrimas – pirminis šaltinis, o protas – antrinis, leidžiantis atrinkti, susisteminti gautus duomenis.

Pirmųjų J. Laužiko darbų problematika, tyrimo organizavimo technika atitinka ir šiuolaikiniam moksliniam tyrimui keliamus reika-

lavimus, taip pat parodo dar jauno autoriaus materialistines-dialektines pozicijas.

Nors sparti psichologijos mokslo raida Vakarų Europoje ir JAV, pasireiškusi įvairiomis tyrimo technikomis, ir paspartino ugdymo mokslo tyrimų tobulėjimą Lietuvoje, tačiau pakankamai sviri buvo ir kitokių pažiūrų reiškių nuomonė: ugdymo tikrovei pažinti nepakanka empirinių tyrimų, kuriais pasikliauja materialistai-sensualistai, pozityvistai ir neopozityvistai, eksperimentinės pedagogikos kūrėjai ir sekėjai. Žmogus, pedagoginio proceso metu pažindamas tikrovę – materialią ar dvasinę – išsiaiškina tos tikrovės dėsnius ir ypatybes. Protu, sąmone žmogus pakyla virš realios tikrovės, pradeda ją valdyti, keisti. Būtiną pedagoginių veiksmų seką prognozuoja netgi mokytojo nuojauta.

M. Pečkauskaitė taip pat gilinosi į psichologijos teoriją, taikė ją praktiškai: remdamasi prof. A. Bine išskirtais keturiais asmenybės tipais, pati atliko mini eksperimentą: pagal nevienodą suvokimą suskirstė mokinius į atskirus tipus, stebėjo juos ir darė metodines išvadas: psichologiškas įvairių tipų pažinimas ne tik priverčia pripažinti vaikų individualybę, bet ir „stumte stumia įvesti vadinamąjį „liuosąjį rašinį“, kad tų tipų įvairovė galėtų dar labiau ir pilniau atsiskleisti [26, p. 120]. Negalime tvirtinti, kad M. Pečkauskaitė ugdymo problemas nagrinėjo eksperimento metodu. Tai pavienis bandymas. Labiausiai pedagogai rūpėjo auklėjimo problemų sprendimas, pats ugdomasis darbas. Jis turi remtis vaiko sielos pažinimu. Būtina žinoti, „kokių jame yra palinkimų, pamėgimų, jausmų, kuriuos pakursčius galima būtų pažadinti mūsų geidžiamąjį vaiko norą“ [27, p. 170]. Todėl pedagogės mintys auklėjimo klausimais yra labiau pagrįstos ne tiek stebėjimu, kiek psichologine įžvalga. Esminį jos pedagoginių tekstų turinį ir jų gelmę kuria intuityvus tikrovės pažinimas. Žvelgti ir jausti,

įžvelgti ir įsijausti – tokia M. Pečkauskaitės pedagoginė taktika. Žvelgiant į pedagogės kūrybą ir praktinę veiklą pirmenybė teikiama nuojautai, vidiniam – imanentiniam stebėjimui.

A. Maceina savo rašytiniu palikimu kalba apie tris pažinimo laipsnius: pirmasis – juslinis patyrimas, antrasis – pažinimas protu, kurio metu pažįstamos daiktų esmės ir sudaromos sąvokos. Trečiasis ir aukščiausias pažinimo laipsnis traktuojamas kaip dvasinis intuityvus regėjimas. Intuityvaus pažinimo būdą A. Maceina pripažįsta esant pranašesnę „teoretinio racionalizmo“ atžvilgiu todėl, kad pirmasis apima būties visumą, o antrasis yra „dalinis pažinimas, nes yra ne kas kita, kaip skaičiavimas laiko, erdvės, medžiagos, pinigų ir žmonių“ [28, p. 79]. Nors ankstyvame etape filosofas ir buvo veikiamas St. Šalkauskio idėjų, tačiau vėliau vis dėlto atitolo nuo savo mokytojo. Daugelį temų A. Maceina apmąsto ne tik St. Šalkauskio minčių apibrėžtoje erdvėje, bet ir pasitelkęs filosofinių sistemų analizę, interpretaciją. A. Butkaus teigimu, St. Šalkauskio polinkis į tomistinį racionalizmą, jo aistra sistemikai – visa tai buvo gana svetima Maceinai, iš prigimties pasižymėjusiam kitokiu mąstymu [29, p. 21–25].

Pabrėždamas, kad žmogaus tobulėjimas prasideda nuo savęs, savo esmės pažinimo, kad vidinės varomosios jėgos vis dėlto yra dvasinis pradas, o ne juslinis, Vydūnas pirmenybę atiduoda dvasiai – sielai [30, p. 308–311]. Perpratus naujųjų laikų filosofų ir klasikinės vokiečių filosofijos kūrėjų filosofines sistemas, neatmesdamas ir eksperimentinės psichologijos pradininko V. Vundto koncepcijos idėjų, Vydūnas labiausiai buvo veikiamas indų filosofijos. Jo apmąstymuose gryoji dvasia ir materija esą du kraštutiniai absoliuto pasireiškimai. Pojūčiais patiriamas pasaulis nesudarąs savarankiškos realybės, o esąs tik tam tikra absoliuto būseną, realią, bet nesavarankiška dvasinės visu-

mos dalis. Ugdant privalu kiek galint „teikt visokių įspūdžių: regimų, girdimų, užuodžiamų, ragaujamų ir sučiuopiamų. Ir kad reikia turtinti jų jausmus, žadinti geriausius palinkimus“ [31, p. 328]. Tačiau ugdymas, Vydūno nuomone, neturi būti vien empiriškai grindžiama pedagogo veikla, skirta mokslui. Mokslo žinių nauda neabejotina, bet žinios neatskleidžia žmoniškumo esmės, besireiškiančios žmogaus išmintimi, teisingumu, kantrumu, skaistumu, meile, malonumu ir kitomis ypatybėmis.

St. Šalkauskis sukuria pedagogikos mokslo sistemą, grindžiamą filosofine pasaulėžiūra. Pedagogikos mokslo sistemos pagrindu jis mano esant filosofiją, kultūrą ir religiją kaip pažinimo ir gyvenimo pagrindų visumą. Prie vedamųjų pedagogikos mokslų priskiria filosofines disciplinas – logiką, etiką, estetiką, prigimties filosofiją, kultūros filosofiją, religijos filosofiją, sociologiją, teologiją. Filosofas, Maskvos universitete buvęs V. Solovjovo sekėju, o vėliau, dėstydamas Kauno universitete, laikėsi neotomistinės filosofijos, tvirtina: „kokios yra pažiūros į gyvenimą, tokia yra ir pedagogikos sistema“. Jis vadovaujasi požiūriu: jeigu filosofija susijusi su gyvenimu ir siekia aprėpti visą žmonijos patirtį, nubrėžti jos raidos tikslus ir kelius, ji negali nespresti ir ugdymo problemų. St. Šalkauskis neatmeta ir empirinių tyrimų duomenimis grindžiamų mokslų – tokiu būdu ir psichologijai suteikdamas pasaulio pagrindų mokslo statusą. Tuo pagrindu skiria grindžiamuosius pedagogikos mokslus: somatologinius arba kūnotyros, psichologinius, psichofizinius. Pastarųjų mokslų grupės filosofas mano esant padedamuosius arba pagalbinus pedagogikos mokslus ir jų neįtraukia į pedagogikos mokslo sistemą.

Nors savo sukurtą pedagogikos sistemą St. Šalkauskis vadino filosofine pedagogika, tačiau, įteisindamas pedagogiką kaip mokslą, pirmuoju pedagogikos mokslo šaltiniu pasirinko

patyrimą. Visų pirma praeities patyrimą (aprašytą, neaprašytą, pasakojantį apie įvairių laikų šeimos, mokymo bei auklėjimo įstaigų, tautų, valstybių, bažnyčių ir kt. ugdomąją veiklą). Pedagogikos mokslui svarbu pasinaudoti ne tik pedagoginiu praeities patyrimu, bet ir aktualiais dabarties empiriniais ir eksperimentiniais tyrinėjimais. Kitas pedagogikos mokslo šaltinis – „teorijos, kurios yra sudaromos refleksijos būdu ant patiriamąjo pagrindo. Tai yra jau antraeilis šaltinis, kuriame žymią rolę vaidina samprotavimo pradai“ [32, p. 257]. Teorinis pažinimas, apibendrinamas mokslinius faktus, atskleidamas priežastinius jų ryšius, leidžia formuluoti dėsnius ar jų sistemą.

Taigi St. Šalkauskio filosofinė pedagogika teoriškai sujungia empirizmą ir racionalizmą. Derindamas mintyse abu šiuos požiūrius, filosofas neatitrūksta nuo tikrosios būties, pabrėžia, kad pažinimas prasideda materijos pasaulyje.

Išvados

Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje pasirodo pirmieji ugdymo mokslo darbai, pasižymintys teoriniais ir empiriniais tyrinėjimais. Nors tyrinėjimų buvo nedaug, tačiau jie rodo, kad būta pedagogų, ieškojusių būdų geriau pažinti vaiko psichiką ne tik iš knygų, bet ir panaudojant įvairias tyrimo technikas.

Skirtingų filosofinių srovių įtaka matyti ir tyrimo metodų taikymo srityje – nuo paties abstrakčiausio teorinio mąstymo iki stebėjimo, pokalbio ir eksperimento metodų taikymo. Intuityvus ugdymo tikrovės pažinimas, siekis suprasti, kas yra vaikas, kokia vaiko prigimtis ir jo vertybių skalė, atsiskleidė M. Pečkauskaitės, mažiau – G. Petkevičaitės-Bitės pedagogikos teorijoje ir praktikoje. Racionalus pradai, siekis atskleisti esminius reiškinių ryšius, atspindėti ugdymo realybę giliau ir visapusiškiau būdingas A. Maceinos, Vydūno, St. Šalkaus-

kie teorinei pedagogikai, nors jie ir pabrėžia empirikos duomenų svarbą. Indukcinis mąstymas ryškiau atsiskleidžia J. Šliūpo, G. Petkevičaitės-Bitės, M. Mačernio, V. Ruzgo, J. Geniušo pedagoginiame palikime, J. Vabalo-Gudaičio, J. Laužiko fundamentaliuose veikaluose. Jie pripažino tik tai, kas logiškai įrodoma, empiriškai nustatoma, pakartojama ir praktikos patikrinama.

Pirmųjų tyrimų, kilusių iš praktinio darbo mokykloje ir skirtų jam tobulinti, duomenys priskirtini prie kasdienio žinojimo. Atsiradus mokslinio tyrimo bazei, tam tikrai mokslinei bendrijai, fiksuojamas ugdymo tikrovės tyri-

mas, gebantis ją aprašyti matematinėmis priemonėmis. Postuluojama: norint nustatyti ugdymo reiškinį savybes ir jų ryšius, neįmanoma išsiversti be eksperimento. Nepaisant to, kasdieniu moksliniu pažinimu siekta to paties tikslo – pažinti ugdymo tikrovę, rasti tiesą.

XX a. pirmosios pusės Lietuvos pedagogai stengėsi laikytis esminių modernaus ugdymo mokslo sampratos principų, kadaise suformuluotų I. Kanto. Empirinis ir racionalus ugdymo tikrovės pažinimas, kaip vieningo mokslinio tyrimo du neatsiejami, vienas kitą papildantys procesai, buvo būdingas ir XX a. pirmosios pusės Lietuvos ugdymo mokslui.

LITERATŪRA

1. Kantas I. Apie pedagogiką. Kaunas, 1990.
2. Malmquist E., Grundin H. J. Research in Europe today and tomorrow. Europe, 2000.
3. Mayer F. A history of educational thought. USA, 1960.
4. Beck R. H. A social history of education. New York, 1965.
5. Šliūpas J. Apie įtaisymą lietuviškų mokslaviečių // Auszra. 1884, Nr. 4.
6. Šliūpas J. Valstybė ir jos uždaviniai. Šiauliai, 1929.
7. Petkevičaitė-Bitė G. Raštai. Vilnius, 1966.
8. Petkevičaitė-Bitė G. Raštai. Vilnius, 1967.
9. Mačernis M. Veiklos mokyklos didaktika // Pedagoginis metraštis. Klaipėda, 1937, 1 sąs.
10. Mačernis M. Veiklos mokyklos didaktika // Pedagoginis metraštis. Klaipėda–Panevėžys, 1938–1939, 2 sąs.
11. Mačernis M. Aplinkos ir Tėvynės pažinimas // Tautos mokykla. 1937, Nr. 5, 6, 8, 9, 10.
12. Ruzgas V. Vaikai ir gamta // Motina ir vaikas. 1937, Nr. 4.
13. Ruzgas V. Fenologiniai gamtos stebėjimai // Mokykla ir visuomenė. 1935, Nr. 2.
14. Ruzgas V. Gamtos rinkinių gaminimas. Kaunas, 1927.
15. Ruzgas V. Savarankiški mokinių darbai namie ir mokykloje // Mokykla ir visuomenė. 1934, Nr. 5–6.
16. Geniušas J. Nuovargio įtaka vaikų darbingumui // Mokykla ir gyvenimas. 1932, Nr. 7–8.
17. Geniušas J. Vaikų pavargimo įtaka darbo jėgumui ir fizinis auklėjimas. Kaunas, 1931.
18. Geniušas J. Dramatizacijos ir įscenizavimo metodas // Kultūra. 1936, Nr. 11.
19. Vabalas-Gudaitis J. Naujų kelių ieškojimas pedagogikoje // Naujoji mokykla. 1928, Nr. 1.
20. Vabalas-Gudaitis J. Pasauližvalgų nustatymas ir jų rūšys // Vaga. 1931, Nr. 4.
21. Psichologai apie žmogaus raidą / sud. M. Garbačiauskienė. Kaunas, 1999.
22. Martynaitis J. Eksperimentinės psichologijos pradmenys Lietuvoje (1910–1940 m.) // Pedagogika ir psichologija. 1971, t. XI.
23. Lazersonas J. Apie V. D. Universiteto psichologinį institutą // Lietuvos mokykla. 1932, Nr. 5.
24. Laužikas J. Mokyklinės ėmbybos apraiškos. Rinktiniai raštai. Kaunas, 1993. T. I.
25. Laužikas J. Švietimo integracijos pagrindai // Rinktiniai raštai. Kaunas, 1993. T. I.
26. Pečkauskaitė M. Šis tas iš pedagogijos // Draugija. 1912, Nr. 70.
27. Pečkauskaitė M. Motina-auklėtoja. Kaunas, 1926.
28. Maceina A. Socialinis teisingumas. Kaunas, 1938.
29. Butkus P. Ankstyvojo Antano Maccinos kultūros filosofijos ontologiniai pagrindai // Filosofija. Sociologija. 1999, Nr. 2.
30. Vydūnas. Raštai. Vilnius, 1991. T. II.
31. Vydūnas. Raštai. Vilnius, 1990. T. I.
32. Šalkauskis St. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1991.

EMPIRICAL AND RATIONAL COGNITION OF THE EDUCATIONAL REALITY IN LITHUANIA IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Sigita Montvilaitė

Summary

The first educational science works characteristic of theoretical and empirical research appeared in Lithuania in the first half of the XX century. Although the researches were not many, they show that there were educators who searched for ways of better knowing the child's mind not only from books but also through using various research techniques. Data of the first researches arising from the practical school work and intended for its improvement are attributed to the everyday cognition. Upon appearance of the scientific research base and a certain scientific community, an empirical research of reality is fixated, and it is able to describe reality by mathematical means. Nevertheless, there is one goal to be achieved

through everyday and scientific cognition, i.e. to know the educational reality and to find truth. Influence of different philosophical trends reflected in the field of applying research methods – from the most abstract theoretical thinking to the application of observation, interview and experiment methods. The research showed that Lithuanian educators of the first half of the XX century tried to keep to the fundamental principles of the scientific concept of modern education formulated by I. Kant. Empirical and rational cognition of the educational reality, like two inseparable complementary processes of an undivided scientific research, was characteristic of the Lithuanian educational science in the first half of the XX century.

Įteikta 2005 09 22

Priimta 2005 09 25